

Tarafás Imre

## A tulajdonságokkal bíró ember találkozása a tulajdonságok nélküli emberrel

*Kulturális transzfer és történelemszemléletek ütközése a századforduló Monarchiájában\**

1899-ben a *Századok* Tárcza rovatában „Új könyvek” címszó alatt a szerkesztők röviden bemutatják a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Bizottsága által az 1899–1901-es ciklusban kiadott (és kiadandó) köteteket. A rovat szerzői pár sorban, szenttelenül adtak hírt az egyes könyvekről, Alfons Huber *Geschichte Österreichs* című munkájának fordításánál azonban hosszabban elidőztek. Huber munkájából, amely a szerző hirtelen halála miatt a harmincéves háború végével maradt félbe, a Bizottság csak az 1526 előtti periódusokkal foglalkozó köteteket ültette át magyarra, ezeket is úgy, hogy a magyar vonatkozású részeket kihúzza belőle, és az emiatt szükségessé váló kisebb-nagyobb strukturális változtatások elvégzésével megbízta a fordítót, Baróti Lajost. A *Századok* szerkesztői számára a döntés első fele nem okozott problémát, mivel úgy látták, az 1526 előtti korszak valóban egy egészet alkot, felrótták azonban, hogy a kiadás nem pusztán a munka *fordítása*, hanem egyben *átdolgozása* is. Miért kellett kihagyni ezeket a részeket, hiszen maga Baróti jelentette ki az első kötet előszavában, hogy nagyon tanulságosak, Huber fő erénye pedig a tárgyilagosság, ami mentessé teszi minden pártszenvédélytől? A Tárcza szerzőinek következtetése szerint nem „átdolgozást”, hanem „hű fordítást” kellett volna adni „ily kiváló író művéről”.<sup>1</sup>

A *Századok* kritikája nem maradt válasz nélkül. Az 1900-as év első számában jelent meg a felelet, amely arról tanúskodott, hogy a Bizottság egy pillanatra sem bizonytalanodott el döntése jogosságában. Huber munkájának átdolgozása szerintük szükséges volt, mert „a magyar közönség már nem szorul arra, hogy saját történetét a magyar Akadémia költségén osztrák szemüvegen keresztül – Huber Alfonsz pedig, minden objectivitása mellett mégis csak osztrák – osztrák keretben ismerje meg”. Huber „mégiscsak osztrákságára” példát is hozott a Bizottság: „a második könyv feliratában »Entstehung und Fortbildung der drei österreichischen Ländergruppen« (értsd a német örökös tartományokat, Csehországot és Magyarországot. *Úgy-e jó magyar felfogás?*), a *három* helyett *kettőt* kellett tenni”.<sup>2</sup> A közjogi kérdés erejét mutatja, hogy a *Századok* teljes visszavonulót fűjt e „szívesen vett” sorok hatására. Végül a Tárcza szerzői azzal zárták rövidre

\* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

<sup>1</sup> *Századok* (33.) 1899: 941–942.

<sup>2</sup> *Századok* (34.) 1900: 77–78. Kiemelés az eredetiben.

az egész esetet, hogy bejelentették: Baróti dolgozik a magyar részek fordításán, kiadót keres egy Huber-féle Magyarország-történet számára, és remélhetőleg sikerrel jár. Nehezen érthető, hogy Baróti miben reménykedett, és a *Századok* miért asszisztált önáltatásához: ha már magát az eredeti Huber-munkát szükségesnek látták megcsonkítani, miért adtak volna ki egy teljesen önálló, „osztrák” Magyarország-történetet magyar olvasóknak magyar pénzen?<sup>3</sup>

Tanulmányomban e rövid „szóváltás” kulcsfogalmait kiindulópontként használva a Huber-munka magyar megjelenésének epizódjában rejlő nagyobb problémákat tárgyalom. A mikrotörténelem mottójával élve „kis helyen” vizsgálom „nagy kérdéseket”. Az első két alfejezet az eredeti munka keletkezésének helyi kontextusát mutatja be, vagyis azt, amit Pierre Bourdieu a lefordított mű „termelési mezejének” (*champs de production*) nevezett.<sup>4</sup> Ezt követően a magyarországi fordítói gyakorlat egyes jellemzőit elemzem, majd végül azt vizsgálom, hogy miként hatott Huber munkájára az átdolgozás.

## MÉGISCSAK OSZTRÁK

Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényében híresen szkeptikus képet fest az „osztrákok” önazonosságáról, szembeállítva azt a szerinte egyértelműen adódó magyar nemzeti identitással:

„[A] magyarok először is és legvégül is csak magyarok voltak és csupán melleleg számítottak más, a magyar nyelvet nem ismerő népek körében osztrák-magyarnak is; az osztrákok viszont először és eredetileg nem is voltak senkik és semmik, és fennhatóik nézete szerint nyomban Ausztria-Magyarországnak vagy osztrák-magyarnak kellett érezniök magukat; amire még csak megfelelő szó sem akadt.”<sup>5</sup>

Korabeli magyar szövegekben azt láthatjuk, hogy az „osztrák” fogalmát Magyarországról implicit módon többen olyan egyértelműen használták, mint Musil a magyart. A *Századok* idézett cikke is arról tanúskodik, hogy szerzője evidenciaként kezelte az „osztrák” fogalmát, és a magyar mintájára használta, mintha osztráknak lenni éppen olyan egyértelmű lenne, mint magyarnak. A függetlenségi párti Eötvös Károly egyik képviselőházi beszédében a *Századok*ban tapasztaltakhoz hasonlóképpen beszélt osztrák nemzetről az 1848-as forradalom megemlékezéséről tartott egyik vitán:

„Néhai jó királyunk [...] nem ellenezte [az áprilisi törvények] szentesítését, hanem azok, kik körülötte voltak. Családtagok és nem családtagok, tanácsadók és pedig

<sup>3</sup> *Századok* (34.) 1900: 77.

<sup>4</sup> Bourdieu 2002: 4.

<sup>5</sup> Musil 1977: 635.

nem is a magyar nemzet tanácsadói, hanem idegen nemzetnek, az osztráknak tanácsadói.”<sup>6</sup>

Ez annak ellenére volt így, hogy amikor explicit módon tárgyalták Ausztriát, kivált függetlenségi szemléletű szerzők, fölényesen megjegyezték, hogy osztrák nemzettudat nem létezik, éppen ezért Ausztria csak egy gép.<sup>7</sup> A kiegyezéspárti ifj. Andrassy Gyula is úgy látta, hogy osztrák nemzet nincsen – ez azonban nála nem a Lajtán túl lekicsinylését szolgálta, hanem az osztrák–magyar kapcsolat működőképességébe vetett hitét erősítette: Andrassy szerint ugyanis az erős nemzeti emlékezet ausztriai hiánya lehetővé teszi, hogy a magyarokkal való konfliktusos múlt ne legyen akadálya az együttélésnek.<sup>8</sup>

Somogyi Éva 1976-os, mára klasszikussá vált, a kiegyezéshez vezető folyamatokat elemző munkájában azt a megállapítást tette, hogy az egykor a Habsburg Monarchiában élt nemzetek mind megírták a kiegyezés történetét a nemzeti törekvéseik aspektusából – „furcsamód” ez alól az osztrák németek jelentenek kivételt.<sup>9</sup> Somogyi megállapítását az magyarázhatja, hogy az osztrák történelemtudomány éppen azokban az évtizedekben kezdett foglalkozni behatóan az osztrák nemzeti problémával. Bár Karl Renner már a II. világháború után közvetlenül felvetette az „osztrák nemzet” igényét, a kérdés sokáig lappangott. Jóllehet az osztrák pártok arculatát nagyban meghatározta német etnikai, illetve osztrák állampatrióta irányvonaluk, tudományos vita tárgyává a kérdés az 1960-as évek közepétől vált.<sup>10</sup> Az 1980-as évekre már többé-kevésbé beazonosíthatók lettek az eltérő álláspontot képviselő táborok annak vonatkozásában, hogy létezik-e külön osztrák nemzet, avagy az osztrák csupán a német nemzet részének tekinthető. A kérdés olyan jelentős történészeket mozgatott meg, mint Csáky Móric, Fritz Fellner vagy Gerald Stourzh. A külön osztrák nemzet mellett érvelők egyik legnagyobb hatású egyénisége az eredetileg középkorász Friedrich Heer volt. Könyve, a *Der Kampf um die österreichische Identität* szenvedélyes, kissé ideologizált, mindazonáltal lebilincselő olvasmány, amely Ferenc József uralkodását elmarasztalta az osztrák identitás kiépülésének elmaradásáért.<sup>11</sup>

A vita fontosabb állomásait és egyéniségeit itt nem áll módomban bemutatni. Meglátásom szerint azonban a legeredményesebb kutatások azok, amelyek fogalomtörténeti szempontok szerint végzik vizsgálatukat. A fogalomtörténeti szemlélet fontosságát egyébiránt a vita olyan jelentős résztvevői is hangsúlyozták, mint Ernst Bruckmüller<sup>12</sup> vagy Gerald Stourzh.<sup>13</sup> A továbbiakban én is ebből

<sup>6</sup> *Képviselőházi napló* 1898: 19.

<sup>7</sup> Például Beöthy 1900: 659.

<sup>8</sup> Andrassy 1896: 95.

<sup>9</sup> Somogyi 1976: 7.

<sup>10</sup> Bruckmüller 2003: 32–34.

<sup>11</sup> Heer 1981.

<sup>12</sup> Bruckmüller 1995: 266.

<sup>13</sup> Stourzh 2011b: 119.

a megközelítésből indulok ki, az *Österreich* és az *Österreicher* fogalmait vizsgálva, amelyek esettanulmányom számára központi fontossággal bírnak.

E két nagyon hasonló fogalom esetében teljesen ellentétes irányú dinamika érvényesült korszakunkban.

„Még a nevünket is elvették – fakadt ki a kiegyezési rendszer engesztelhetetlen ellensége, Karl Lueger 1896-ban –, olyan, hogy osztrák, már nem létezik, mi a »birodalmi tanácsban képviselt országok és tartományok« lettünk.”<sup>14</sup>

Ciszlajtánia valóban merőben technikai ízű megnevezést nyert a kiegyezéssel, mindazonáltal az *Österreich* fogalom tovább élte bonyolult és kalandos életét: jelentette az Enns folyótól északra és délre fekvő tartományokat, a Monarchia Lajtától nyugatra eső részeit, valamint az összállamot (*Gesamtstaat*), amely Magyarországon szinte csak egyfajta szitokszóként volt jelen.<sup>15</sup> A birodalom új elnevezésének szükségessége már 1867-ben felmerült. Nagyban megnehezítette a folyamatot azonban az, hogy a kiegyezés „osztrák” és magyar értelmezése jelentősen eltért egymástól. A magyar politikai vezetők ismeretes módon két külön államot láttak, amelyeknek uralkodója közös, és egyes ügyeket szintén közösen intéznek. A Lajta másik oldalán azonban úgy gondolták az államférfiak, hogy a két állam felett van egy harmadik, egy közös összállam – ennek a felfogásnak adott hangot a jogtudós Friedrich Tezner is. E meglátásbéli különbség világosan megmutatkozott, amikor Friedrich Beust a liberális történést, Alfred von Arneth-et kérte fel a birodalom új nevének kidolgozására. Arneth koncepciója, mely megtartotta volna az Osztrák Monarchia elnevezést úgy, hogy a birodalom Magyarországon kívüli területeire a Nyugat-Ausztria (*Westösterreich*) elnevezést javasolta, megbukott Andrassy Gyula ellenkezése miatt, aki ehelyett az Osztrák–Magyar Monarchia és az Osztrák–Magyar Birodalom elnevezések felváltva történő használatát javasolta, ami végül Ferenc József támogatását is elnyerte.<sup>16</sup>

Mindazonáltal az *Österreich* fent említett három jelentésváltozata a korszak egésze alatt használatban maradt. Performatív fogalomról volt szó, amennyiben használata már önmagában állásfoglalást jelentett bizonyos csoportok létét és politikai törekvéseit illetően.<sup>17</sup> Ennek megfelelően a különböző pártok fogalomhasználata a kiegyezés rendszerével kapcsolatos állásfoglalásukat tükrözte. A liberálisok többnyire Ciszlajtániát értették rajta, világosan elhatárolva Magyarországtól.<sup>18</sup> A konzervatív-klerikális, császárhú körök, mint a későbbiekben még tárgyalandó Joseph (néhol: Josefként írva) Alexander von Helfert is, ragaszkodtak az összállami értelmezéshez. A keresztényszocialisták és főként legmarkán-

<sup>14</sup> *Reichspost* 1896. február 14. 2.

<sup>15</sup> Az *Österreich* jelentéseiről: Bruckmüller 1995.

<sup>16</sup> Az esetet részletesen bemutatta Wertheimer Ede nagy Andrassy-monográfiájában. Wertheimer 1910: 505–525.

<sup>17</sup> Vö. Bourdieu 1985: 13.

<sup>18</sup> Kienzl 2014: 50.

sabb egyéniségük, Karl Lueger szóhasználata ellentmondásos volt – általában az elérni kívánt retorikai hatás határozta meg.<sup>19</sup> A birodalom számára átfogó strukturális reformokat kidolgozó gondolkodók, mint a szociáldemokrata Karl Renner vagy a Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Aurel Popovici az egész birodalmat értették (Popovici esetében *Groß Österreich* fogalma alatt).<sup>20</sup>

Közelítve szorosabban vett témánkhoz érdemes szemlézni a korszak széles körben is ismert történeti munkáit az *Österreich* fogalom használatának szempontjából. Franz Martin Mayer népszerű, dinasztiacentrikus középiskolás tankönyve Osztrák–Magyar Monarchiaként jelölte meg tárgyát.<sup>21</sup> Az 1893-ban a birodalmi identitás erősítésének igényével a bölcsész- és jogi fakultásokon kötelező tárgyként bevezetett *Reichsgeschichte* kapcsán komoly problémát jelentett, hogy a birodalomtörténet Ausztria melyik fogalmát használja: a szerzők számára tehát tárgyük mibenléte sem volt egészen világos. Hans von Voltelini például egyik cikkében azon véleményének adott hangot, miszerint Magyarország ebbe a történetbe már nem tartozik bele, hiszen önálló állam. A birodalmi gondolat veteránja, Joseph Helfert vitába szállt Voltelinivel, és kitarzott amellett, hogy a *Reichsgeschichte*nek Magyarországot is magába kell foglalnia. Voltelini egyébiránt saját munkájában arra jutott, hogy Magyarország külpolitikáját mindenképpen be kell vonnia vizsgálódásaiba Ausztria történetének megértéséhez, a magyar külpolitika vizsgálatához azonban ismertetni kellett az ország belpolitikai viszonyait is, így végül Magyarország mégiscsak visszakerült a birodalom történetébe.<sup>22</sup>

A nagy Ausztria történeti szintézisek, amelyek közé Alfons Huber munkája is tartozott, címükben *Österreich* történetének elbeszélését vállalták, jóllehet az örökös tartományok mellett Magyarország történetét is magukba foglalták – tehát összállami értelemben használták a fogalmat. Ez arra a Franz Martin Mayerra is igaz, aki középiskolás tankönyveiben Osztrák–Magyar Monarchiáról beszélt. A szerzők nem reflektáltak a címválasztásra Richard von Kralik kivételével, akivel kapcsolatban máskülönben vitatható, hogy történésznek tekinthető-e. Valójában író és költő volt két jelentősebb történeti munkával (egy Ausztria és egy Bécs történetét bemutató könyvvel), amelyeket tudományos folyóiratok is szemléztek. Kralik világossá teszi összefoglaló munkája bevezetőjében, hogy noha a kötet címében *Österreich* szerepel, ezzel nem a kiegyezés létjogosultságát vonja kétségbe<sup>23</sup> – mindez azért is meglepő, mert Kralik a keresztényszocialistákkal szimpatizált, és tagja volt egy antimodernista katolikus szervezetnek, amelynek elnöke éppen Joseph Helfert volt.<sup>24</sup>

<sup>19</sup> Például egy 1891-es beszédében, amelyet a *Die Presse* közölt 1891. június 25-én. 1–2.

<sup>20</sup> Popovici 1906.

<sup>21</sup> Mayer 1894.

<sup>22</sup> Stourzh 2011a: 19.

<sup>23</sup> Kralik 1913: v.

<sup>24</sup> Kralikról: Geehr 2003.

Az *Österreicher* fogalmára egy ellenkező irányú dinamika érvényesült: nem kitágítani, hanem leszűkíteni akarták az osztrák németiségre, amivel e csoport vezető szerepét erősítették a birodalomban. A *Vormärz* alatt *altösterreicher* összetételként felfogott fogalom egy nemzetek feletti, racionális, az érzelmekre nem apelláló gondolkodásmódra utalt.<sup>25</sup> A kiegyezés korában egy ezzel szembemenő tendencia érvényesült, azt igyekeztek bizonyítani, hogy egyedül a németek lehetnek jó osztrákok.<sup>26</sup> A liberális Eduard Sturm ezt azzal indokolta, hogy csak a németek tagjai önszántukból a birodalomnak.<sup>27</sup> Ciszlajtánia főként a cseh népességhez köthető belpolitikai válságai alatt azonban megszűnt az egység a német és az osztrák között. A Karl Sigmund von Hohenwart (1871), de főként Kasimir Felix von Badeni (1897) miniszterelnökök engedékeny politikája a csehekkel szemben heves német reakciót váltott ki. Minthogy Hohenwart programját a *wahres Österreichtum* nevében hirdette meg, az osztrák megszűnt a német szinonimája lenni: az *Österreicher* egyre inkább szembekerült az immár politikai programként megfogalmazott *Deutsch-csal*.<sup>28</sup> A keresztényszocialisták ezt az ellentmondást az *österreichischen deutsch* fogalmával igyekeztek kibékíteni. Mindemellett létezett egy főként értelmiségiekből álló kör, amely egyfajta osztrák nacionalizmust kívánt elterjeszteni: nem érve be az állam iránti lojalitással, úgy látták, létezik külön osztrák karakter. Olyan jelentős egyéniségek tartoztak ehhez a körhöz, mint az író Hermann Bahr vagy a trónörökös Rudolf.<sup>29</sup> Számukra létezett önálló osztrák történelem, amely létrehozta az osztrákságot: az évezredes együttélés szlávokkal és magyarokkal külön nemzeti karaktert teremtett, amely különbözött a németekétől is. Ez a történelem írja felül azt a földrajzi esetlegességet, hogy Ausztriát nem választják el olyan jelentős hegyvonulatok Németországtól, mint Franciaországot Spanyolországtól, ami az alapvetően rokon népek nyelvét is teljesen más fejlődési útra terelte.<sup>30</sup>

Mennyiben volt *Österreicher* a tiroli születésű Alfons Huber?<sup>31</sup> A korszakról szóló, különösen az újabb populista pártokkal foglalkozó monográfiák, ha egyáltalán szót ejtenek történésekről, leginkább a porosz szimpatizáns osztrák-német historikusokkal foglalkoznak.<sup>32</sup> Huber pályáját vizsgálva azonban egyértelművé válik, hogy a történész számára fontos volt Ausztria léte. Egyik fő sürgetője volt a *Reichsgeschichte* bevezetésének az egyetemi oktatásban, memorandumban emelte ki a tárgy szükségességét. Érvelése szerint a jogi pályára készülő hallgatók nem elégedhetnek meg „absztrakt teóriák” elsajátításával, Ausztria „konkrét történelmét” is meg kell ismerniük.

<sup>25</sup> Kořalka 1991: 29.

<sup>26</sup> Bruckmüller 1995: 270.

<sup>27</sup> Kienzl 2014: 77.

<sup>28</sup> Haider 1998: 118–127.

<sup>29</sup> Kirchhoff 2001: 83–85.

<sup>30</sup> [Kronprinz] 1888: 210.

<sup>31</sup> Huber életéről és munkásságáról: Fellner 2002; Mang 1953.

<sup>32</sup> Például: Heer 1981; McGrath 1974; Whiteside 1975.

„Nem lehet vita afelől, hogy az osztrák állami tudat [*Staatsbewußtsein*] előfeltétele az állam történetének elsajátítása. Annak ismerete nélkül, hogy mit vitt véghez az uralkodóház és a nép, milyen állást tölt be Ausztria az emberiség fejlődésének folyamatában, senki sem fog az állam iránt lelkesedni.”<sup>33</sup>

Mindazonáltal Huber nem tartozott az „osztrák nacionalisták” közé, mint-hogy, amint azt a későbbiekben részleteiben is látjuk, Ausztriát mesterséges képződménynek látta, mivel nem volt nemzeti alapja.

## AZ OSZTRÁK SZEMÜVEG

Milyen volt pontosan az az osztrák szemüveg, amelyre a Könyvkiadó Bizottság hivatkozott a *Századok* által megfogalmazott kritikára adott válaszában? Másképpen fogalmazva: milyen ideológiai programot tehetett magáévá egy osztrák-német történész, és mennyiben teljesítette az útmutatásokat Alfons Huber?

A történelemtudomány ideológiai programja iránti igény a birodalmat ért 1848–1949-es sokk után merült fel döntéshozó körökben. Az 1848 után felállt rendszer nem a *Vormärz* világának visszatérését jelentette, éppen ellenkezőleg, több területen is éles paradigmaváltás volt tapasztalható, élén az értelmiségpolitikával. 1848 előtt a központi hatalom a francia forradalom tapasztalatának hatása alatt igyekezett távol tartani az értelmiséget a politikai tértől. Ez még olyan személyiségeket is sújtott, akik kifejezetten az Ausztria-ideológia szolgálatába állították intellektuális képességeiket, mint a történész Joseph von Hormayr, aki az osztrák birodalomtörténet kutatását sürgette.<sup>34</sup> A márciusi forradalmak leverése után oktatási miniszternek kinevezett Leo Thun azonban szakított a *Vormärz* értelmiségpolitikájával, amelyet nemcsak hatástalannak, de kifejezetten kontra-reaktívnek látott. A cél ezt követően az volt, hogy az értelmiséget a birodalom szolgálatába állítsák. Új stratégiájának központjában a történelemtudomány állt, minthogy egy központilag ellenőrzött historizmust kívánt szembeállítani a negyvennyolcas és általában a természetjogi eszmékkel.<sup>35</sup>

Az ennek érdekében létrehozott *Institut für österreichische Geschichtsforschung* (IÖG) ideológiai és szakmai programját Thun államtitkára, a már korábban is említett Joseph Alexander von Helfert dolgozta ki. Kevés olyan személyiség van, akire annyira illik a *Vormärz Österreicher* fogalma, mint a prágai születésű, német anyanyelvű Helfertre, aki soha nem azonosult a német nacionalisták programjával, és támogatta a csehek számára kedvező reformokat – azonban ezt sem cseh nacionalista megfontolások, hanem a birodalom jól megfontolt érdekei szolgálatában tette.<sup>36</sup> 1853-ban publikált *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen*

<sup>33</sup> A memorandumot közli: Oberkofler–Goller (Hg.) 1995: 451.

<sup>34</sup> Robert 1933: 478–519.

<sup>35</sup> Varga 2018: 41; Lhotsky 1962: 157.

<sup>36</sup> Vö. Helfert 1873.



*Stand ihrer Pflege in Österreich* című röpiratában fejtette ki nézeteit az „osztrák nemzeti történelemről”. Mindenekelőtt rögtön az első oldalon világossá teszi, hogy nemzet alatt nem azt a „kicsinyes vezényszót” érti, amely a „szomorú nyugtalanság napjaiban” szembeállította egymással ugyanazon ország polgárait nyelvkülönbségek mentén. Ezzel szemben az ókori Róma példájára hivatkozva a nemzet tisztán politikai definíciója mellett tesz hitet, a nemzeti történelem pedig ebből kifolyólag meglátása szerint

„nem ennek vagy annak, a soknyelvű és sokszínű emberiségből faji jegyek alapján kiváló csoportnak a története, hanem egy földrajzilag és politikailag egybetartozó, a közös autoritás köteléke által egybefűzött, ugyanazon törvények oltalma alatt egyesült népesség története”.<sup>37</sup>

Az így definiált nemzeti történelem művelését jelöli ki a történészek feladataul. Ehhez két fontos lépést tart szükségesnek: az *École des Chartes* mintájára művelt forrásvizsgálatot, valamint annak meghatározását, hogy mit is jelent voltaképpen Ausztria, a *Vaterland*<sup>38</sup> története, amit a történészeknek művelnie és oktatnia kell. Helfert utóbbival kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy nem elég az 1526-os „tényleges” egyesüléskor bevonni Csehország és Magyarország történetét, hanem azt a „zsigeri törekvést” kell megmutatni, amely a késő ókor óta kimutatható e területek minél szorosabb együttműködésére és egyesülésére.<sup>39</sup>

Az e célkitűzések mentén létrehozott *Institut* azonban csak rövid ideig felelt meg e kettős követelménynek. A kiváló paleográfus, Theodor von Sickel hamar az intézet vezéregyénisége lett, amihez voltaképpen csak formai szentesítést jelentett 1869-es igazgatói kinevezése. A porosz és protestáns Sickel gyors karrierje az Ausztria-ideológiát szolgáló hivatott intézmény élén igen meglepő a korabeli porosz–osztrák rivalizálás fényében. Vezetése alatt az intézet eltávolodott eredeti ideológiai céljától, és a segédtudományok nemzetközileg is elismert műhelyévé vált.<sup>40</sup> Mindazonáltal meglátásom szerint Sickel nem egy tudatos – poroszbarát – politikai cél érdekében cselekedett és irányította az intézetet, mint azt több szerző sugallja, természete ehhez túlságosan is apolitikus volt. Erről tanúskodik egy éppen Alfons Hubernek címzett levele a közbeszédet nagymértékben átpoli-

<sup>37</sup> Helfert 1853: 1–2.

<sup>38</sup> Helfert itteni fogalomhasználata szintén arra mutat, hogy a forradalmak után felállt rendszer sok mindenben szakítást jelentett a *Vormätz*-cel. A *Vaterland* ugyanis egy olyan fogalom, amelyet Mária Terézia és II. József uralkodása alatt kezdtek használni a birodalomhoz való lojalitás kifejezésére, amelyet szembe lehetett állítani az abszolutista állam által éppen ostromlott, partikuláris érdekekkel rendelkező helyi földesurakkal. A koncepció leghíresebb megfogalmazója Joseph von Sonnenfels volt, aki Helferthez hasonlóan a római történelem példájára hivatkozott (Horwath 1991: 49, Judson 2016: 49, 62). I. Ferenc azonban mellőzte a fogalmat, egyik császári manifesztumából ki is törölte a *Vaterland* szót, és *Kaisert* íratott be helyére (Evans 1991: 148).

<sup>39</sup> Helfert 1853: 57.

<sup>40</sup> Az intézet történetét nagy részletességgel Alphons Lhotsky írta meg. Lhotsky 1954.



tizáló badeni válság idején, amelyben arról panaszkodik, hogy a napi politika elől nincs menekvése: „Ezekben a komisz időkben inkább félénken kerülöm a beszélgetést. [...] Arra törekszem, hogy amennyire csak lehetséges, a múltban éljek.”<sup>41</sup>

Alfons Huber az egyetemet Innsbruckban végezte, nem volt az *Institut* növendéke. Mindazonáltal mestere, Julius Ficker, egy Ausztria iránt elhivatott személyiség volt, aki emiatt heves vitába is keveredett a porosz Heinrich von Sybellel, melynek során a történelmi szükségszerűségnek és a béke garanciájának tekintett Ausztria védelmében lépett fel. Huber Fickerrel együtt tagja volt az innsbrucki *Historikerklub*nak, amely politikamentesnek hirdette magát, profilja azonban egyértelműen katolikus, de mindenekelőtt császárhű, az osztrák államhoz lojális volt.<sup>42</sup> Ezzel fontos ellenpéldát nyújt a poroszbarát, Bismarck-rajongó, a birodalommal ellenséges egyetemi olvasókörökkel szemben, amelyekről a populista pártokat tárgyaló szakirodalom előszeretettel értekezik, és hajlamos azokat az egyetemi világ jellemzőjeként beállítani.

Mindemellett Huber személyesen is ismerte Helfertet, sőt, baráti kapcsolatban is állt az *Altösterreich*rel. Mindazonáltal a történész részvétele a Helfert által kezdeményezett és fent kifejtett eszméinek beteljesítését szolgáló *Österreichische Geschichte für das Volk*-sorozatban oda vezetett, hogy szembesülnie kellett a történetírás államtudatot kinevelő funkciójába vetett hite és tudományos ethosza közt feszülő ellentéttel, mégpedig IV. Rudolf osztrák herceg kapcsán. Huber egyik első jelentős, hírnevét is megalapozó munkája Rudolfról és a parancsára hamisított, Ausztriát főhercegségnek nyilvánító *Privilegium Maius* keletkezéséről szól. A hamisítás tényét már IV. Károly császár udvarában megállapították, Huber érdeme volt azonban annak pontos datálása. Nem volt semmi meglepő tehát abban, hogy őrá bízta Rudolf korának megírását, mindazonáltal a hamisított *Freiheitsbriefe* kapcsán konfliktus támadt a Helfert által vezetett szerkesztőbizottság és a fiatal tudós közt, akinek a privilégiummal kapcsolatos megfogalmazását (Huber egyértelműen a hatalmának elismerésére vágyó Rudolf utasításáról beszél) a szerkesztők túl tiszteletlennek ítélték a birodalom egyik alapítójának tekintett személyiséggel kapcsolatban. A bizottság javaslatában igyekezett elhomályosítani a *Freiheitsbriefe* kínos történetét, olyan forrásról beszélve, amelyre „sötét árnyék vetül”, és amelyről „*egyese*k úgy gondolják, hogy a [hamisítás] szomorú szokásának [terméke]”. Huber azonban nem engedett: válaszeleveníben kijelentette, hogy korábbi munkáiban „matematikai bizonyossággal” állapította meg a hamisítás keletkezésének idejét, az okmány stílusa pedig teljesen illik a „fiatalos és törekvő” Rudolf karakteréhez, így az esetre semmiféle sötét árnyék nem vetül – ha ilyesmit írna, jellemtelennek mutatná magát. A bizottság végül engedett.<sup>43</sup>

Arról, hogy mennyire maradtak iránymutatók Helfert eszméi 1867 után, amikor az általa definiált „osztrák nemzet” fogalma végképp értelmetlenné vált,

<sup>41</sup> Idézi Oberkofler–Goller 1995: 37.

<sup>42</sup> Wilfling 2010.

<sup>43</sup> A leveleket közli Oberkofler–Goller (Hg.) 1995: 245–247. Kiemelés tőlem.

a *Gesamtstaat* fogalmának történeti használata árulkodik. E fogalomnak legalább három jelentését lehet elkülöníteni: híres munkájában Hermann Ignaz Bidermann a centralista kormányzati módszert értette rajta;<sup>44</sup> emellett jelenthette Ausztria mint erős birodalom eszméjét (ez a jelentésváltozat állt a legközelebb Helfert eszméihez);<sup>45</sup> végül a dualista korszakban az osztrák németiség igyekezett partikuláris céljairól úgy beszélni, mint a *Gesamtstaat* legfontosabb érdekeiről – így a szó sokszor egyszerűen csak a német nyelvű lakosság érdekeit fejezte ki.<sup>46</sup>

Ha a korabeli népszerű történeti összefoglalókat szemléljük, amelyek közé Huber munkája is tartozott, és amelyek Helfert számára is a legfontosabb műfajt jelentették, vegyes képet találunk. Az IÖG növendékeinek első generációjához tartozó Franz Kroner *Gesamtstaat* alatt az erős birodalom eszméjét értette, amely ábrázolásában Ausztria történetének lényegét alkotja, folyamatosan bontakozik ki, és nem tűnik el 1867-ben sem: a történész meglátása szerint a dualizmus a legnagyobb engedmény, amelyet ez az eszme még elbír – minden bizonynyal a cseh föderalista törekvésekkel szembeni ellenérzését fogalmazta meg ezzel. Mindazonáltal a *Gesamtstaat* eszméje Kroneréknél nem jelent germanizációs törekvést, amellyel a magyar közjogi irodalom általában azonosította a fogalmat – számára a kulturális sokszínűség a birodalom egyik jellemzője.<sup>47</sup> Franz Martin Mayer, aki középiskolai állása mellett ugyanúgy a grazi egyetemen oktatott, mint Kroner, kormányzási technikát látott a *Gesamtstaat*-ban. Népszerű, kétkötetes összefoglalójának<sup>48</sup> középpontjában sokkal inkább az ausztriai németiség áll, mint maga a birodalom, amely ábrázolásában igen esetleges: a *Gesamtstaat* 1526-ban születik, mintegy véletlenül, nem nagyívű történelmi eszme, és kibontakozása nem következik földrajzi tényezők szükségszerűségéből, mint Kroner esetében.

E két nagyon eltérő ábrázoláshoz képest Alfons Huber egyfajta középutat képvisel. Számára a *Gesamtstaat* nem egy mindig jelen levő eszme, amely kibontakozásra vár, hanem kormányzatechnika, mindazonáltal ábrázolásában Ausztria józan, előrelátó politikusok munkájának eredménye – köztük Rudolfé, akit zseniális államférfinnak tart, ugyanakkor ezúttal sem mitizál, mint azt egykor Helfert bizottsága elvárta volna tőle –, létrejöttét pedig földrajzi tényezők is determinálják. Egy viszonylag hosszú előszóban explicit módon is értekezik Ausztria természetéről. Meglátása szerint Ausztria különleges képződmény, mivel nem nemzeti alapon kifejlődött állam, hanem mesterséges alkotás (*künstlicher Bau*).<sup>49</sup> A korszakban a *künstlicher Bau* egy inkább pejoratív kifejezés volt – erre utal, hogy

<sup>44</sup> Bidermann 1867.

<sup>45</sup> Például Adolf Fischhof egy röpiratában, amelyben már a dualista rendszert előlegezi meg: a szerző azzal érvel, hogy csak egy ilyen lépéssel lehet megmenteni a *Gesamtstaat*-ot. Ennek a bidermanni definíció szerint nincs értelme, hiszen a dualisztikus berendezkedés a centralizáció ellentéte – Fischhof a *Gesamtstaat* fogalmával a nagyhatalmi státuszú birodalomra utalt. Fischhof–Unger 1861.

<sup>46</sup> Kirchhoff 2001: 65.

<sup>47</sup> Kroner 1879: 80–99.

<sup>48</sup> Mayer 1909.

<sup>49</sup> Huber 1885a: v.

amikor František Palacký a katolikus Constantin Höfler huszitzizmussal kapcsolatos munkáit bírálta egy német nyelven megjelentetett kis könyvben, úgy összegezte megállapításait, hogy Höfler Husz valamennyi ellenségének véleményét kiváló szorgalommal egy hatalmas *künstlicher Bauba* foglalta.<sup>50</sup>

Nem meglepő tehát, hogy a fentebb már említett, a birodalom iránt elkötelezett író, Richard von Kralik kritizálta Hubert e meglátása miatt. Bár nem nevezte meg a történészt, a *künstlicher* kategória felidézésével egyértelmű, hogy rá gondolt: Kralik szerint csak azok tartják Ausztriát mesterséges alkotásnak, akik nem képesek a valódi történeti gondolkodásra.<sup>51</sup> A *Das Vaterland* című katolikus, konzervatív, dinasztiahű lap hosszabb cikkben marasztalta el a szerzőt, azon munkák közé sorolva Huber könyvét, amelyek a Habsburgok befektetésére irányulnak, amit a bíráló szerint az is bizonyít, hogy a szerző a Habsburgok és a katolicizmus „halálos ellenségeinél”, Gothában adta ki munkáját.<sup>52</sup> Az elmarasztaló kritikákat nagyban ellensúlyozza a töretlen szakmai elismerés: az IÖG hivatalos folyóiratában Heinrich von Zeißberg a legszínvonalasabb összefoglalónak ítélte, magasan Kroner és Mayer fölé helyezve Huber opusát.<sup>53</sup> Az osztrák történelemtudomány sokáig ezt tekintette a műfajban alkotott legjobb munkának – ezt mutatta az is, hogy 1967-ben az Osztrák Tudományos Akadémia elrendelte a Huber-mű kibővítését és az elavultnak tekinthető részek javítását, és ismét kiadta.<sup>54</sup> A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Bizottsága tehát egy szakmailag széleskörűen elismert, egyes osztrák patrióták által azonban kifogásolt munkát választott ki arra, hogy a magyar közönséggel megismertesse Ausztria történetét.

## FORDÍTÁS ÉS ÁTDOLGOZÁS

A *Századok* Tárca rovatában közölt kritikai észrevételek és a Bizottság válasza is mintegy bináris oppozícióba állítják egymással a „fordítás” és az „átdolgozás” fogalmait. Érdeemes kitekinteni arra, hogy a korszakbeli gyakorlat valóban indokoltá tette-e ezt a szembeállítást vagy fordítás és átdolgozás viszonya esetleg összetettebb volt-e. A fordításra vonatkozó szakirodalom érthető módon túlnyomórészt szépirodalmi szövegek fordításáról szóló, nyelvészeti szempontból írt módszertani munka, a fordítás történetét feldolgozó művek pedig többnyire szintén az irodalmi munkák fordításáról való gondolkodást állítják középpontba.<sup>55</sup> E munkákat egy bizonyos optimizmus hatja át, amennyiben a fordítás a kultúrák közötti kapcsolatot erősíti, mindenkor a fejlődést szolgálja, összesség-

<sup>50</sup> Palacký 1868: 3.

<sup>51</sup> Kralik 1913: 51.

<sup>52</sup> *Das Vaterland* 1887. január 1. 4–5.

<sup>53</sup> Zeißberg 1886.

<sup>54</sup> Lhotsky 1967.

<sup>55</sup> Például Burján 2003; Delisle 2003.

gében – egy gyakran használt Goethe-idézettel élve – esetleges hiányosságaival együtt a legfontosabb és legtiszteletreméltóbb dolgok egyike az egyetemes szellem világában.<sup>56</sup>

Jelen kutatás számára azok a munkák tűnnek alkalmazhatóknak, amelyek a fordítást a kulturális transzfer szempontjából vizsgálják. Ezek közül is kiemelkedik Pierre Bourdieu egy rövidebb cikke, amelynek témája az eszmék nemzetközi vándorlásának társadalmi feltételei és eredetileg egy, a freiburgi Franciaország Központ megnyitására elmondott beszéd volt, amelyben a szociológus szkeptikus véleményt fogalmazott meg a kulturális transzferek vonatkozásában. Bourdieu meglátása szerint a szövegek saját kontextusuk nélkül utaznak: termelésük mezejét (*champs de production*), amelynek termékei, nem viszik magukkal, a befogadók pedig másik termelési mező részesei, ők ennek keretében értelmezik az adott szöveget, ami félreértésre ad lehetőséget. A pusztán az eltérő történelmi hagyományokból adódó öntudatlan félreértések mellett annak lehetősége is fennáll, hogy az adott külföldi szerzőt és munkáját instrumentalizálják – ekkor többé nem is az a legfontosabb, hogy mit mondott az adott szerző, hanem sokkal inkább az, hogy mit lehet vele *mondadni* a befogadók saját kontextusán belül, az itteni hatalmi viszonyok és konfliktusok fényében.<sup>57</sup>

A Habsburg-régióból bőven találhatunk példát e jelenségekre: Herder munkáinak 19. század eleji cseh fordításai voltaképpen egy cseh Herdert hoztak létre.<sup>58</sup> Ugyanakkor nemcsak a nemzeti romantika hőskorából találkozunk ezzel a gyakorlattal. Magyarországon Huber munkájának fordítása/átdolgozása előtt is, után is akadt rá példa: ilyen eset Victor Duruy *Világtörténelmének* 1880-as, valamint Albert Schweigler filozófiatörténeti munkájának 1904-es kiadása. Mindkét esetben a fordító eljárása abban állt, hogy magyar tematikájú fejezettel egészítette ki az eredetileg egyetemes történelemmel foglalkozó munkát. Az eljárás bizonyos mértékben rokonítható a 18. században aranykorát élő *pragmatikai adaptációval*, melynek lényege az volt, hogy a célközönség tudásának és ismereteinek figyelembevételével megváltoztatták az egyes színhelyeket és cselekményeket, átültetve ezeket például magyar környezetbe. Ez azonban szépirodalmi munkákat érintett, és célja pusztán az volt, hogy az olvasó jobban tudjon azonosulni a cselekménnyel.<sup>59</sup> Mindazonáltal sem Schweigler, sem Duruy munkájának „fordítója” nem tett úgy, mintha nem történt volna változtatás, mindketten világossá tették a helyzetet. Ugyanakkor Schweigler magyar kiadásának főcímdolgalán Mitrovics Gyula csak fordítóként van feltüntetve, aki egyedül az előszóban tisztázza, hogy nemcsak fordította a munkát, de ki is egészítette azt magyar tematikájú fejezetekkel.

<sup>56</sup> „Mert mondjanak bármit is a fordítás elégtelenségéről, ez volt s marad a legfontosabb s legtiszteletreméltóbb dolgok egyike az egyetemes szellem világában.” Goethe levelét Thomas Carlyle-hoz idézi Burján 2003: 3.

<sup>57</sup> Bourdieu 2002: 4–7.

<sup>58</sup> Servant 1998: 51.

<sup>59</sup> Klaudy 2007: 19.

Az előszavaknak általában véve kulcsfontosságú szerepük van a kulturális transzferben, annak a fázisnak képezik a legfontosabb részét, amelyet Bourdieu jelzésnek (*marquage*) nevezett el. Funkciójuk elhelyezni a munkát a befogadó közösség szempontjából – az új kontextusnak megfelelően mutatják be a munkát, és megmagyarázzák a transzfer okát. Mitrovics előszava kijelöli a könyv helyét a magyar népszerűsítő tudomány piacán: hiánypótló, amennyiben olyan kisebb terjedelmű munkáról van szó, melyet sikerrel használhatnak azok, akik egységes képet akarnak nyerni a filozófia fejlődéséről, terjedelmesebb munkát azonban nem áll módjukban tanulmányozni. A kiadó külön kérésére tette a magyar kiegészítéseket, amelyek „nemzeti szempontból s a *teljesség kedvéért*” voltak szükségesek. Mitrovics itt mintha egyenesen azt implikálná, hogy valójában már magának Schweglernek ki kellett volna térnie a magyar filozófiai gondolkodás történetére, és a kiadó a fordítóval közösen nem pusztán nemzeti szempontot érvényesít, hanem valójában kijavítja az eredeti munka hiányosságait.<sup>60</sup> A magyar fejezetek beemelése nem bontotta meg a munka struktúráját, minthogy a kötet végére kerültek függelék gyanánt. De ha a munka egészével összemérjük az arányokat, érdekes eredményre jutunk. A magyar fejezetek Erdélyi János koncepcióját követik, és olyan témákkal foglalkoznak, mint Szent István intelmei Imre herceghez, Werbőczy Hármaskönyve, és Apáczai Csere János munkássága. E betoldások összesen hatvanhét oldalt tesznek ki, ami több, mint a Platónnal, Baconnel, Hobbesszal és Spinozával foglalkozó részek együttvéve.

Ellentétben a Schwegler-kötettel, Duruy magyar kiadásának címlapjáról éppen a fordítás szó hiányzik, ezzel szemben többféleképpen is felhívják a figyelmet a kötetben esett különböző változtatásokra: „átdolgozta és Magyarország történetével kibővítette Ballagi Aladár”. A munka magyar megjelenését Ballagi azzal indokolta, hogy ellensúlyozni kell a német és „német ízű” világtörténelmeket, és meg kell mutatni, hogy miként vázolja fel „a francia szellem a világeseményeket”. Ezzel az erősen függetlenségi érzelmű történész világosan elhelyezte Duruy-t a befogadó közönség horizontján. Jóllehet a „francia szellem” történelemértelmezését akarta megmutatni, Ballagi ezt éppen úgy kívánta elérni, hogy a Franciaországgal foglalkozó részeket lerövidítette annak érdekében, hogy a Magyarországot tárgyaló nyolc önálló fejezetnek és a kelet-európai országok történetével foglalkozó részek kibővítésének helyet csináljon – bár mindvégig hangsúlyozta, hogy mindezzel a „munka szellemén” sehol nem tett erőszakot.<sup>61</sup> A nyolc magyar fejezetet ebben az esetben a „fordító” Ballagi a 664 oldalas munka eredeti szerkezetébe integrálta. Az arányok ezúttal is felborultak. Példának okáért a Németország, a skandinávok és lengyelek 1250–1458 közötti történelmével foglalkozó 49. fejezet összesen öt oldalt tesz ki, míg az ezt követő magyar tematikájú fejezet, amely Magyarország mongol és török küzdelmeivel foglalkozik („Magyarország külhatalmának emelkedése: Európa védőbástyája

<sup>60</sup> Schwgler 1904: 5–7. Kiemelés tőlem.

<sup>61</sup> Duruy 1880: iii–vi.

mongolok és a törökök ellen”), tízoldalas. A rózsák háborúja négy oldal, míg a középkori Magyarország hanyatlása történetével foglalkozó rész kilenc.

Mint azt fentebb említettem, Goethe a legnemesebb intellektuális tevékenységek egyikének tartotta a fordítást, ő maga is rendszeresen fordított francia cikkeket folyóirata számára. Ezzel a tevékenységével, valamint magának a *Weltliteratur* fogalmának megalkotásával arra törekedett, hogy meghaladja a nemzeti romantika generációja által használt és számára szűkösnek tűnő irodalomfogalmat.<sup>62</sup> Mindazonáltal láthatjuk, hogy a nemzeti eszme a fordítást is a saját szolgálatába tudta állítani. A Duruy–Ballagi-kötet esetében a fordító/átdolgozó úgy formálta át egy híres szerző egyetemes történeti munkáját, hogy az közvetítse azt a képet, amely Ballagi szerint a világ közvéleményében kellett volna, hogy éljen a magyar nemzet világtörténelmi szerepéről. Így érthető, hogy a Magyarország késő középkori történetét bemutató fejezet címében megjelenik az „Európa védőbástyája” toposz és a fejezet több oldalt érdemelt, mint a környező országok története az adott korszakban, ideértve Németországot is. A Schwegler–Mitrovics-kötet a nemzeti ideológia egy másik vonását mutatja meg: azt, hogy úgy képzei el a nemzetet, mint ami önmagában egy kis világot tesz ki, amelyben a világ más (természetesen nagy) nemzete fontos elemeinek mind megvannak a maguk magyar nemzeti párhuzamai (a Rákóczi-induló például a magyar *Marseillaise* és hasonlók). Ennek megfelelően magyar filozófiának is lennie kell. Utóbbi egyébként évtizedek múlva is szükségessé tett hasonló beavatkozást: Will Durant *A gondolat hősei* című munkájának 1937-es magyar kiadását szintén kiegészítették magyar filozófusokról szóló fejezettel.<sup>63</sup>

## JÓ MAGYAR FELFOGÁS

Végül a befogadó közösség kontextusáról kell szólnunk, valamint a végső produktumról. Itt mindenekelőtt a „befogadó mezőbe” való belépést vizsgálom, amely Bourdieu meglátása szerint kulcsfontosságú momentum a transzfer megértéséhez. Figyelni kell arra, hogy kik választják ki a lefordítandó munkát, milyen intézmények találkozását jelenti a fordítás, melyik kiadó vállalja annak publikálását, a végeredménybe pedig milyen, a befogadó közösségen belül értelmezhető *jelzések* (*marquage*) kerülnek bele?

Az innsbrucki, majd a bécsi egyetemen tanító Huber már a *Geschichte Österreichs* publikálása előtt sem volt ismeretlen a magyar közönség számára. 1884-ben egy F. L. aláírással megjelent (véltetőleg Fejérpataky László tollából származó) recenzió mutatta be az Árpád-kort tárgyaló tanulmánykötetét.<sup>64</sup> Bár összességében a recenzens értékes munkának minősítette Huber kötetét, felrótta a szerzőnek, hogy nem tud magyarul, és emiatt figyelmen kívül hagyja a témá-

<sup>62</sup> Jurt 2007: 93–94.

<sup>63</sup> Durant 1937.

<sup>64</sup> Huber 1883.



ban megjelent magyar szakirodalmat.<sup>65</sup> Ezt Huber korrigálta, negyvenes éveiben megtanult magyarul, ami óriásit lendített a magyar szakmai közösségen belüli reputációján. Sok magyar ismerősre és baráttra tett szert, köztük olyan illusztris személyiségekre, mint Hunfalvy Pál, Pauler Gyula és Szilágyi Sándor.<sup>66</sup> Külső tagja lett a Magyar Történelmi Társulatnak is, a *Századok*ban pedig magyar nyelvű recenzió jelent meg tőle Pauler egyik munkájáról,<sup>67</sup> emellett pedig folytatta a magyar középkor elmélyült kutatását. Károlyi Árpád emlékbeszédében a magyarság számára az egyik legfontosabb külföldi történészként méltatta:

„Halála nagy veszteség volt a bécsi egyetemre, [...] mégis – és ezt bizvást mondhatom – mi veszítettük benne a legtöbbet. Mert kitűnő bűvárokat folyton nevel a bámulatosan fellendülő német történettudomány, de hosszú idők fognak elmúlni, míg közülök valaki a magyar történetkutatásnak annyi és oly nagyértékű szolgálatot fog tenni, mint a minőkkel Alfons Huber bennünket lekötelezett.”<sup>68</sup>

A *Geschichte Österreichs* első kötetéről Pauler Gyula írt hosszú recenziót, szintén a *Századok*ba. A recenzióban jelentős rész jut Huber ideológiai céljai mérlegelésének. A recenzens bevallása szerint a cím láttán az ausztriai hercegségek történetét várta, ezzel szemben döbbenetére „összbirodalmi” történetet talált, amelyet rég elavultnak vélt. Magyarország ugyanis önálló ország és attól, hogy egy koronás fő alatt szövetségben áll Ausztriával, még nem olvadt bele egy közös államba. Pauler megítélése szerint Huber „Bach-ízű” terminológiával ragadja meg a magyar történelmet. A magyar történész feleslegesnek látja azt is, hogy Huber Cseh- és Magyarország történetét az államalapításig visszamenve tárgyalta – erre a recenzens szerint nem maga a történeti anyag készítette Hubert, hanem az általa alkalmazott összbirodalmi perspektíva. Mindazonáltal a magyar részeket ettől függetlenül pozitív elbírálásban részesíti Pauler, sőt „némi szégyennel” azt is megvallja, hogy Lajtán túli kollegája a IV. Béla és István fia közötti konfliktus feltárásáért többet tett a magyar történészeknél. Végeredményben ennek a recenzióknak is pozitív a mérlege.<sup>69</sup> Huber nagy munkájának a következő években megjelenő köteteit az elsősorban tankönyvíróként híres Mangold Lajos méltatta, ezek a bírálatok már egyértelműen elismerők, az összbirodalmi gondolat problematikája már nem kerül elő. Mindazonáltal a Pauler emelte kifogás valóban mély sérelmekre mutatott rá, hiszen még Károlyi is felróta nekrológiájában Huber összefoglalója címének összbirodalmi implikációit:

„A kiváló tudós e főműve azonban nem az, aminek a címe után tarthatnók. Nem Ausztriának, hanem az osztrák-magyar monarchiának adja történetét. Az osztrák

<sup>65</sup> *Századok* (18.) 1884: 159–160.

<sup>66</sup> Károlyi 1912.

<sup>67</sup> Huber 1894.

<sup>68</sup> Károlyi 1912: 365.

<sup>69</sup> Pauler 1885.



és a német szakirodalomban elfogadott eme terminus technikus, mely a magyar fület és szemet egyaránt sérti, még oly tárgyilagosan gondolkodó agyba is befészkelé magát, mint Huberé.”<sup>70</sup>

Huber munkájának magyar kiadását az Akadémia Könyvkiadó Bizottsága vállalta, amely az Akadémiai Kiadó elődjének tekinthető és 1872-ben jött létre. Az egyetlen olyan bizottság a Magyar Tudományos Akadémián belül a korszakban, amelynek feladata a tudományok terjesztése volt egy szélesebb közönség felé.<sup>71</sup> Ehhez egyrészt magyar szerzők eredeti munkáinak, valamint kellően jelentősnek ítélt külföldi tudósok kiadását vállalta. A Bizottság a kezdeti sikerek után az 1880-as évek elején válságba jutott, ekkor a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium segítségével a középiskolák rendelték példányokat kiadványaiból. Az igazi fellendülés az 1890–1892-es ciklustól következett be, ekkor Gyulai Pál javaslatai alapján alakították át a kiadást. Szabályozták a fordítás menetét is: mindegyik munkát kijelölt szakember vizsgálta meg, aki ezáltal megosztotta a felelősséget a fordítóval.<sup>72</sup> Ettől kezdve az előfizetések száma folyamatosan emelkedett, a fellendülés az első világháború kitöréséig tartott – Huber munkájának kiadása tehát ebbe a felfutó korszakba esik.

A Bizottságnak a vonatkozó időszakot érintő jegyzőkönyvei elvesztek. Az Akadémia kéziratárában még fellelhető példányokból azonban bizonyos releváns következtetéseket levonhatunk a működésére vonatkozóan: Pauler a kezdetektől fogva befolyásos tagja a Bizottságnak.<sup>73</sup> Így könnyen elképzelhető, hogy Huber munkája megvágásának ötlete tőle ered: voltaképpen a recenziójában kifejtett kritika szerint járt el, és „korrigálta” a munkát. Mindez pedig – ami a személyes vonatkozásnál fontosabb – jól illett a korabeli fordítói gyakorlatba, amelyhez, mint azt fentebb láthattuk, több esetben hozzátartozhatott az eredeti munka megváltoztatása.

A fordítással Baróti Lajost bízták meg, nem kizárt, hogy Baróti maga jelentkezett a feladatra – Riedl Frigyes hagyatéka közt akad példa ilyen gyakorlatra<sup>74</sup> –, mindazonáltal Pauler kezdeményező szerepe logikusabb. Baróti középiskolai tanárként számos kiadást megért gimnazista történelemtankönyv szerzője volt. Emellett jelentősek voltak a Petőfi Sándor életével és költészetével foglalkozó tanulmányai, valamint helytörténeti írásai, s mindemellett gyakran publikált a *Századokban*. A Huber-ügyhöz hasonló megbízást már korábban is teljesített: a Lampel Róbert kiadó arra kérte fel a 1890-es évek közepén, hogy a mindössze huszonnégy évesen elhunyt történész, Szalay József összefoglaló történelmi munkáját egészítse ki a Zsigmond király előtti, valamint az 1825 utáni korszak tör-

<sup>70</sup> Károlyi 1912: 359.

<sup>71</sup> Fráter 1972: 512.

<sup>72</sup> Fráter 1972: 517–519.

<sup>73</sup> MTA Kt. K 1562. A Könyvkiadó Bizottság jegyzőkönyvei.

<sup>74</sup> MTA Kt. Ms 491/89. Dr. Szánthó Gyula például a Bizottság figyelmébe ajánlotta a *L'état moderne et ses fonctions* című munkát, és vállalkozott is annak fordítására.

ténetével, a millennium alkalmából. Ez az összefoglaló szemlélet alapvonásaiban megegyezik a korszakban megjelent nagy történeti szintézisekkel.<sup>75</sup> A fordításban Barótinak azonban nem volt teljes autoritása. A kötet főcímdalán *átdolgozó*ként szerepel, mellette azonban Pauler nevét is feltüntették, aki „átnézte” a munkát. Úgy tűnik tehát, hogy Pauler nem engedte ki felügyelete alól Huber munkájának magyar megjelenését. Az „átnézte” kategória azonban sokaknak, így a *Századok* szerkesztőségének is értelmezhetetlen volt.

A fordítói előszó ezúttal is arra szolgál, hogy elhelyezze a kérdéses munkát a befogadó mező kontextusában, és igazolja a kiadás létjogosultságát. A legfontosabb ebből a szempontból érezhetően az „osztrák” szellemiség kérdése. Magyarországon természetesen elfogadhatatlan volt a helferti osztrák ideológia bármely változata. Úgyszólván közhelyszerű volt bármi effajta nézet abszurdítása és hazaáruló volta: az erre való fogékonysággal vádolni valakit egyértelműen rágalomszerű támadást jelentett. Ez jól látszik a szabadságharc emléknepjének kérdését tárgyaló 1898-as, közjogilag igencsak túlfűtött képviselőházi vitában. Rátkay László, amellet érvelve, hogy a miniszterelnöknek Kossuth és Batthyány sírját illene megkoszorúznia, mivel ha az ő kitarásuk nincs, az áprilisi szentesítés dacára ötven év múltán sem lenne magyar államiság, a következőképpen támadt Bánffyra: „a t. miniszterelnök nem ülne itt e házban, hanem odalent volna Szolnok-Dobokán s annak illető hűségében gondolkodnék a mulandóságról, vagy pedig meglehet, hogy a közös birodalmi tanácsban szónokolna közös hazaszeretetről”.<sup>76</sup>

Érthető tehát, hogy Baróti úgy érezte, magyarázkodnia kell amiatt, hogy „osztrák” szerző Ausztria-történetét ajánlja az olvasó figyelmébe. Baróti bevallja, hogy Huber eredeti munkájának címe kétségkívül olyan felfogásról tanúskodik, amely „Ausztria” alatt voltaképpen Osztrák–Magyar Monarchiát ért. Sietve hozzát teszi azonban, hogy tévedne az olvasó, ha Hubert „osztrák szellemű írónak” tartaná, mivel a történész fő erénye éppen a tárgyilagosság. A tárgyilagosság – ami a korszakban a legnemesebb történészi erényként jelenik meg – ezáltal bináris oppozícióba kerül az „osztrák szellemmel”, és egyúttal a magyar történelem megítélésének kedvez: Baróti szerint ez a tárgyilagosság és az igazságszeretet indította Hubert arra, hogy megtanuljon magyarul, és „teljes elfogulatlansággal ítéljen rólunk”. Ezzel azonban odajutunk, hogy az átdolgozás szükségessége válik kétségessé, hiszen Baróti láthatóan nem gondolja úgy, hogy Huber „minden objectivitása mellett mégiscsak osztrák” lenne. Az előszó szerzője érezhetően nem is ért egyet az eljárással, és lehetőség szerint próbál elhatárolódni tőle: hangsúlyozza, hogy az eljárás a kiadó döntése volt, amellyel feltűnően nem vállal közösséget. Végül azzal menti a kiadást, hogy Huber özvegyének jóvoltából a szerző egy-két javítását, amit az eredeti kiadáshoz fűzött, beillesztette a magyar kötetbe.<sup>77</sup>

<sup>75</sup> Szalay–Baróti 1895–1898.

<sup>76</sup> *Képviselőházi napló* 1898: 73.

<sup>77</sup> Huber 1899: v–vi.

A fordításban két fő tendencia azonosítható be. Az első Magyarország elkülönítése a birodalomtól, ami a beavatkozás elsődleges és bevallott célja volt. A második ezzel szemben egy szándékolatlan következménye volt az átdolgozásnak, és „Ausztria nemzetesítésének” nevezném. Elsőként nézzük a tudatosan vállalt feladatot, Magyarország leválasztását a birodalomról, amelyet a határozott szándék ellenére sem sikerült maradéktalanul teljesíteni.

Nem szabad könnyen elmenni már eleve amellett sem, hogy csak az 1526 előtti korszakokkal foglalkozó köteteket fordították le Barótival, holott a további részek is hiánypótlók lehetek volna a magyar (szakmai és nagy-) közönség számára, kivált a harmincéves háborút nagy részletességgel bemutató ötödik kötet. E döntés kapcsán azonban Baróti maga sem adott hangot ellenvéleményének – az előszóban tapasztalható távolságtartás inkább a magyar részek kihagyására vonatkozott, a *Századok* kritikus hangvételű cikke is mintegy természetesnek vette a Bizottság eljárásának ezen részét. A konfliktusos és immár tagadhatatlanul közös múlt kapcsán tehát mintegy konszenzusosan hallgattatták el az osztrák felet, aki egyébként valóban a magyar nemzeti hagyománnyal kevésbé összeegyeztethető módon írt a Habsburg uralkodók ellenében fellépő magyarokról: ábrázolásában az oszmán hatalom használja ki nagyravágásukat.<sup>78</sup> Mindazonáltal a Bizottság eljárása alól éppen Szapolyai és Ferdinánd párharca jelent kivételt, ami Huber munkája harmadik kötetének végén van, így még beletartozott az eredeti vállalásba, mellőzni pedig nem lehetett, ahhoz túlságosan is egybefonódott az „osztrák” történelemmel. Ez a történelmi epizód ismeretes módon központi legitimációs kérdéseket érintett. A történelmi érvelésben gazdag politikai röpiratirodalomban ezért fontos helyet foglalt el: érdemben az első olyan periódust jelentette, melynek kapcsán a szerzők kifejtették álláspontjukat a közjogi kérdéstről, Ferdinánd vagy Szapolyai igényeit állítva be jogosnak. Látványos például a hatvanhetes ifjabb Andrassy Gyula és a függetlenségi Beöthy Ákos eltérő ábrázolása.<sup>79</sup> A függetlenségi tendenciákat mutató Acsády Ignác is Ferdinánd uralma kapcsán fejtette ki lesújtó véleményét az 1526 és 1867 közötti Habsburg uralomról.<sup>80</sup> Baróti változtatás nélkül fordítja le a vonatkozó részeket, amelyek természetesen a kiegyezéspárti értelmezéshez állnak közel: Ferdinánd kétségbevonhatatlan joggal rendelkezik a magyar trónra, míg Szapolyaiban csak is a nagyravágás munkál, Magyarország megmentésére azonban sem elég ereje, sem bátorsága nincsen.<sup>81</sup>

Baróti összesen 12 fejezetet hagyott el az eredeti munkából, melyek kizárólag Magyarországgal foglalkoztak. Mindazonáltal számtalan más fejezetbe is be kellett avatkozni, úgy vágva ki magyar vonatkozású részeket, hogy csak annyi maradjon meg, amennyi az adott Lajtán túli történelmi fejlemény magyarázatához feltétlenül szükséges. A feladatot a fordító igen komolyan vette: az első kötet

<sup>78</sup> Vö. Huber 1892: 8.

<sup>79</sup> Vö. Andrassy 1905; Beöthy 1900.

<sup>80</sup> Acsády 1904: 188–189.

<sup>81</sup> Huber 1901b: 420–421.

legelején, még a terület ókori viszonyait bemutató fejezetben Baróti úgy érezte, mentegetőznie kell, amiért Pannónia leírását benne hagyta a fordításban:

„E tartomány [Pannónia] nagyobb része tehát a mai Magyarországra esett. Magában foglalta azonban Ausztria, Stiria, Karinthia és Krajna vidékeit is, ép azért e provincia szervezetéről szintén meg kellett emlékeznünk. (A fordító megjegyzése.)”<sup>82</sup>

A magyar „kalandozások” történetét Baróti (akihez mindig hozzá kell képelnünk az „átnéző” Paulert is) benne hagyta a munkában, mivel a Lajtán túli területek történetéhez szervesen kapcsolódnak, mindazonáltal kihagyta a magyarok leírását. Huber egy hosszú lábjegyzetben Budenznek és Hunfalvynak adott igazat a magyar nyelvrokonság kérdésében Vámbéry Ármin álláspontjával szemben.<sup>83</sup> A korszakban a nyelvrokonság kérdése nagyban megosztotta a tudományos szférát és a szélesebb közvéleményt is. Marczali Henrik visszaemlékezései szerint a Szilágyi Sándor által szerkesztett millenniumi *A magyar nemzet története* első kötetében kifejtett semleges álláspontja miatt mind a török rokonság pártolói, mint a „finnugorok hatalmas szektája” felől érte dorgálás.<sup>84</sup> Mindemellert Huber durva, nomád népként jellemezte a magyarságot, a krónikások legfantasztikusabb beszámolóit is leírásának részévé téve, ezeket Baróti mind kihúzta a magyar változatból. Az így jelentősen megkurtított fejezet még ebben a formában is bővebben számol be a kalandozásokról, mint általában a korabeli magyar összefoglalók. Mindazonáltal Baróti ügyelt a lefordított passzusok „finomhangolására”, tompítva Huber szóhasználatát oly módon, hogy az a befogadó közönség önképének jobban megfeleljen: így a *barbarischen Horden*ből „szilaj csapatok” lett,<sup>85</sup> pár oldallal később pedig szintén barbárokból „pogány magyarok”.<sup>86</sup> Mátyás kapcsán azonban érdekes módon Hubernek a királyt méltató megjegyzései maradnak ki (véltetőleg azért, mert ezek a tisztán magyar fejleményekkel foglalkozó fejezetben található), a külpolitikai kétszínűségére vonatkozó kritika viszont megmarad.

Baróti és Pauler változtatásai jelentősen befolyásolták, megváltoztatták Huber munkájának szerkezetét és ezzel egész történelemszemléletét. Az első könyv második fejezetében Huber három *österreichische Ländergruppe*-ről beszél: ezek (az örökös tartományok, Cseh- és Magyarország) egyesülésének bemutatása munkájának fő feladata. Baróti ezt kettőre javította – ez az a bizonyos inkriminált rész, amelyet a Könyvkiadó Bizottság példának hozott eljárásának igazolására. Finomabb változtatást jelent a (magyar számozás szerint I.) Albert uralkodását bemutató fejezet címének fordítása. Huber eredetijében Magyarország és Csehország Ausztriával való első egyesüléséről van szó, Baróti fordítása azonban

<sup>82</sup> Huber 1899: 13. 4. lábjegyzet.

<sup>83</sup> Huber 1885a: 114. 1. lábjegyzet.

<sup>84</sup> Marczali 2000: 175.

<sup>85</sup> Az eredeti: Huber 1885a: 129. Baróti verziója: Huber 1899: 121.

<sup>86</sup> Az eredeti: Huber 1885a: 133. Baróti verziója: Huber 1899: 125.

Magyarország, Csehország és Ausztria egyesüléséről beszél, ami egyenlő feleket sugall.

Huber nemcsak a szerkezetben, de magában a szövegben is tett a magyar közjogi felfogást sértő megjegyzéseket, amelyeket Baróti szintén korrigált. Így például a harmadik kötet negyedik könyvének első fejezetében Huber jelenlegi *österreichische-ungarische Kaiserstaat*ról beszél.<sup>87</sup> Ezzel a fentebb tárgyalt, Ciszlajtániában elterjedt nézetrendszer közvetíti, miszerint Ausztria felett egy közös állam áll, az össz állam. Baróti a *Kaiserstaat*ot egyszerűen átírta monarchiára.<sup>88</sup> Mindennek fényében azonban kevésbé érthető, hogy a hatodik fejezetben Baróti miért írta át a fejezetcímbe *Ausztria–Magyarország és Csehországra* Huber eredetijét, melyben egyszerűen Ausztriáról, Magyarországról és Csehországról beszél a történész.<sup>89</sup>

Baróti nemcsak a közjogi kérdés vonatkozásában változtatott Huber eredetijén, hanem másban is közelítette a magyar történelemértelmezéshez a munkát: egyes magyar passzusokban, amelyeket kénytelen volt meghagyni, a nemzetet olyan megszemélyesített történelmi szereplővé tette, ahogyan azt magyar történészek szintéziseiben tapasztalhatta az olvasó – Huber eredetijében azonban nem. Ezzel találkozhatunk az interregnum időszakának elbeszélése kapcsán, amelyet Baróti – főként a cseh vonatkozások miatt – nem hagyhatott ki teljesen az átdolgozásból, mindenesetre igyekezett a magyar vonatkozású passzusokat a minimálisra visszaszorítani. Huber eredeti megfogalmazása szerint:

„Most már nem lehetett többé halogatni azon kérdés eldöntését, hogy vajon az uralkodóház nőága birtokolja az öröklés jogát, avagy a magyaroknak választás útján kell betölteniük a trónt. [...] Ám a cseh trónörökösrel 1298-ban eljegyzett hercegnő trónra emelésére egyik párt sem gondolt. Az egyik, amelyik már III. Andrást sem ismerte el törvényes uralkodónak, Károly Róberthez ragaszkodott. [...] Azok többsége azonban, akik hűségesen András oldalán álltak, hallani sem akartak a pápai jelölről.”<sup>90</sup>

Baróti verziójában ugyanez az epizód a következőképpen szerepel:

„Mióután benne kihalt az Árpádok családja, a trón betöltésének kérdése foglalkoztatta a nemzetet. [...] III. Endrének maradt ugyan leánya [...] de arra, hogy őt emeljék a trónra, senki nem gondolt. A nemzet két pártra szakadt. [...] De a nemzet nagyobb része nem akart tudni a pápa jelöltjéről.”<sup>91</sup>

<sup>87</sup> Huber 1888: 3.

<sup>88</sup> Huber 1901a: 473.

<sup>89</sup> Huber 1888: 89. Vö. Huber 1901a: 549.

<sup>90</sup> Huber 1885b: 76–78.

<sup>91</sup> Huber 1901a: 74.

Látható, miként válik a nemzet központi szereplővé Baróti átírásában. A nemzet, mint megszemélyesített, központi történeti cselekvő, minden nemzeti történelem (értve ezalatt a nemzeti látószögből írt történelmet) egyik legfontosabb eleme.<sup>92</sup> Ez a fajta megszemélyesítés bevett gyakorlat volt a magyar történetírásban is, osztrák-német történészek részéről azonban komoly kritika érte, miszerint az eljárás a nemességre szűkíti le a nemzet fogalmát. Ebben a kritikában azonban sokkal inkább Franz Krones, de mindenekelőtt Franz Martin Mayer járt az élen, mint Huber.<sup>93</sup>

Összességében Baróti magyar részeket érintő változtatásainak hatására Magyarország kikerült Ausztria történetéből. Az a kép alakult ki, miszerint Magyarország történetileg egy Ausztriával egyenrangú, tőle függetlenül fejlődő, külön életet élő ország. A két állam ugyan hatott egymás történetére a szomszédság esetlegessége miatt, ettől eltekintve azonban felesleges Magyarország történetének tárgyalása Ausztria múltjának bemutatásához – pontosan úgy, ahogyan a fordítást átnéző Pauler Gyula recenziójában megfogalmazta. Míg a nagy híró francia szerző egyetemes történelmi művét is úgy kellett korrigálni, hogy az ország világtörténelmi szerepe megfeleljen a nemzeti önképnek, a hírneves „osztrák” történésszel azt kellett mondatni, szintén a nemzeti önképhez igazodva, hogy Magyarországnak csak epizodikusan volt köze Ausztria történetéhez, nem szerves része annak, miként 1867 után sem közös *Kaiserstaatot*, hanem egyedül az uralkodó által egybekötött Osztrák–Magyar Monarchiát alkotnak.

Baróti változtatásainak ugyanakkor nem csupán magyar implikációi vannak. Az átdolgozásnak egy szándékolatlan következménye is megfigyelhető, amely Ausztria nemzetesítésének irányába hat. Huber előszavában, amelyet a birodalomhoz lojális fórumokon elítéltek, a szerző Ausztriát különleges, nemzeteket tömörítő, mesterséges formációként mutatja be. Mint az előszók általában, ez a reflexió is meghatározza, hogy az olvasó miként értelmezi a munka további részeit. Ennek megfelelően, amikor a továbbiakban Ausztria területeinek ókori történetéről beszél a szerző – amikor Ausztria még nem létezett –, az olvasó úgy értelmezheti, hogy a későbbi mesterséges alakzat területeinek múltjáról olvas. Baróti azonban az előszót teljesen kihúzta, így az ókori rész azt a benyomást kelti, mintha Ausztria már Ausztria előtt létezett volna – nagyjából úgy, mint a magyar országtörténeti összefoglalókban, így Baróti munkájában is Magyarország. A francia Ernest Lavisse ugyanezen okból utasította Vidal de la Blache-t, hogy Franciaország földrajzi leírását a sorozat első kötetébe illessze még mielőtt az ország történetéről bármit is megtudna az olvasó.<sup>94</sup> Mindemellert az Ausztria iránt elkötelezett szerzők is éltek ezzel az eszközzel: mint láttuk, Helfert Ausztria kezdeményeit a késő antikvitásban is fel vélte fedezni, egyik követője, a már szintén említett Richard von Kralik pedig történeti szintézisében már Caesar korában ki vélte mutatni Ausztria előzményeit.

<sup>92</sup> Beyen 2013: 68.

<sup>93</sup> Vö. Tarafás 2020.

<sup>94</sup> Nora 1997: 861–862.

A magyar részek kihagyásának is volt egy Ausztria nemzetesítésének irányába mutató hatása: Ausztria ezáltal sokkal inkább egységes közösségként jelent meg, mint Huber eredetijében. Ez a szerkezeten túl magában a narratívában is tetten érhető. IV. Béla Ausztria elleni támadása például az eredetiben a „mongol betörést” tárgyaló, gyakorlatilag magyar tematikájúnak minősíthető – és ezért kihagyott – fejezetből átkerült egy Ausztriával foglalkozó fejezetbe. Így az esemény Ausztria területét ért külső támadássá válik magyar ügy helyett. Az Ausztriával mint közösséggel való azonosulást az is erősítheti, hogy ez azon ritka alkalmak egyike, amikor maga Huber is használja az *Österreich* megjelölést. Mintha Musil ironikus mondása teljesült volna, miszerint az osztrák annyit tesz, hogy osztrák–magyar mínusz a magyar.<sup>95</sup>

Mindez természetesen nem azért alakult így, mert Baróti egyfajta osztrák nemzeti ideológiát szolgált (ráadásul magyarul), ahogyan a függetlenségi Eötvös Károly sem, amikor osztrák nemzetről beszélt a képviselőházban. Sokkal inkább arról van szó, hogy a nemzet hajlamos nemzetek sokaságaként látni a világot.

\* \* \*

Tanulmányomban a kulturális transzfer kapcsán Bourdieu által felvetett kritikus szempontokat egy igen extrém példára alkalmaztam. Huber munkája esetében ugyanis nemhogy a termelési mező, a munka saját kontextusa nem utazott a szöveggel együtt, de egy olyan környezetbe került a szöveg, amely ellenséges volt termelési kontextusának legtöbb sajátosságával szemben. A Huber munkáján alkalmazott, néhol a fordító ízlése szerint is túlságosan drasztikus változtatások ezzel a körülménnyel magyarázhatók, és sokat mondanak a termelési és a befogadói mező egymáshoz való viszonyáról. Meglátásom szerint érdemes lenne Huber recepcióját vizsgálni a Monarchia más közösségeiben, tehát más befogadó mezők esetében is. Ebbe az irányba mutat a magyar eljárás szembeállítás a cseh esettel: bár a cseh történészek a munkát nem fordították le, szaklapjukban, a *Český časopis historický*ben megemlézték Huber fő művét, amelyen éppen azt kifogásolták, hogy nem tárgyalja elég behatóan (a Magyarországgal egyébként nagyjából azonos arányban szereplő) Csehország történetét, holott ez szerves része volt a birodalomnak.<sup>96</sup> Ez két, a korszakban fontos értelmiségi csoport eltérő szemléletét is tükrözi az egész Monarchiáról.

Mindemellett érdemes a Bourdieu által felvetett szempontokat általában beemlíteni a kulturális transzferek, kivált a fordítások vonatkozásában. Ne gondoljuk ugyanis, hogy Barótiék esete a múlt mára meghaladott „túlbugzósága”. Nem is olyan régen (1990-ben) adta ki az Európa Kiadó Brigitte Hamann

<sup>95</sup> Musil 1977: 237.

<sup>96</sup> Egy A. R. monogramú szerző (véltetően a folyóirat egyik alapítója, Antonín Rezek) Louis Leger munkája kapcsán említette meg Huber munkáját (Rezek 1896). Franz Kroner egyik összefoglalójában egyébiránt ugyanezt kifogásolta a ČCH névtelen recenzense (*Český časopis historický* (6). 1900: 187–188).



*Rudolf, a trónörökös és lázadó* című könyvét.<sup>97</sup> A munkát R. Szilágyi Éva fordította, Katona Tamás pedig „szakmailag ellenőrizte”. Katona nemcsak a fordítás, hanem az eredeti munka szakmai ellenőrzését is elvégezte, és a kötet végi jegyzetekben hosszabb passzusokban fejtette ki, hogy – meglátása szerint – miben téved Hamann. Ez egyáltalán nemcsak amolyan Hayden White-i értelemben vett krónikai elemeket érintett (mint például könnyen ellenőrizhető kronológiai adatokat), hanem lényeges megállapításokat az osztrák és magyar alkotmányosságról, amelyek hozzátartoztak a kötet általános történelemszemléletéhez. Voltaképpen itt is a befogadó közösség történeti ízlésének megfelelően korrigálták a szerző művét, noha természetesen kevésbé invazív, és ezáltal sokkal menthetőbb módon, mint ahogyan azt Barótiék tették. Véleményem szerint nem Katona megjegyzéseivel van probléma, hanem azzal, hogy ezeknek inkább egy recenzióban lett volna a helyük, Hamann munkáját engedni kellett volna magáért beszélni – mindenesetre az ilyesfajta korrigálások vizsgálata tanulságos lehet a kulturális termékek vándorlása szempontjából.

A fordítások és általában véve a kulturális transzferek e szkeptikus, kritikai vizsgálata mindazonáltal egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezeket meg akarnánk teljesen fosztani goethei nimbuszuktól. Maga Pierre Bourdieu tisztázta ezt idézett beszédének legelején, amelyet a francia–német megbékélés és kulturális kapcsolatok egyik jeles ünnepén mondott el.

„Ma néhány olyan gondolatot szeretnék megosztani önökkel, amelyek kívül esnek a francia–német barátság ünneplésén és az identitás és a másság feletti hagyományos töprengéseken. Úgy gondolom azonban, hogy a barátság dolgában, mint általában mindenhol, az éleslátás egyáltalán nem áll ellentmondásban a szeretettel – épp ellenkezőleg.”<sup>98</sup>

## FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (MTA Kt.)

K 1562 A Könyvkiadó Bizottság jegyzőkönyvei

Ms 491/89 Riedl Frigyes hagyatékába tartozó, főleg az akadémiai könyvkiadásra vonatkozó iratok.

Acsády Ignác 1904: *A magyar birodalom története II.* Budapest.

Andrássy Gyula 1896: *Az 1867-iki kiegyezésről.* Budapest.

Andrássy Gyula 1905: *A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai II.* Budapest.

<sup>97</sup> Hamann 1990.

<sup>98</sup> Bourdieu 2002: 3.

- Beöthy Ákos 1900: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei: politikai tanulmány.* I. Budapest.
- Bidermann, Hermann Ignaz 1867: *Geschichte der Österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526–1804.* Innsbruck.
- Durant, Will 1937: *A gondolat hősei.* Ford. Benedek Marcell. A magyar filozófusokról szóló részt írta Halasy Nagy József. Budapest.
- Duruy Victor 1880: *Világtörténelem.* Átdolgozta és Magyarország történetével kibővítette Ballagi Aladár. Budapest.
- Fischhof, Adolph – Unger, Joseph 1861: *Zur Lösung der ungarische Frage. Ein staatsrechtlicher Vorschlag.* Wien.
- Helfert, Josef Alexander 1853: *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich.* Prag.
- Helfert, Josef Alexander 1873: *Die böhmische Frage.* Wien.
- Huber, Alfons 1883: *Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden.* Wien.
- Huber, Alfons 1885a: *Geschichte Österreichs I.* Gotha.
- Huber, Alfons 1885b: *Geschichte Österreichs II.* Gotha.
- Huber, Alfons 1888: *Geschichte Österreichs III.* Gotha.
- Huber, Alfons 1892: *Geschichte Österreichs IV.* Gotha.
- Huber Alfons 1894: Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. (Recenzió). *Századok* (28.) 4. 338–342.
- Huber Alfonz 1899: *Ausztria története I.* Átdolgozta Baróti Lajos. Átnézte Pauler Gyula. Budapest.
- Huber Alfonz 1901a: *Ausztria története II.* Átdolgozta Baróti Lajos. Átnézte Pauler Gyula. Budapest.
- Huber Alfonz 1901b: *Ausztria története III.* Átdolgozta Baróti Lajos. Átnézte Pauler Gyula. Budapest.
- Károlyi Árpád 1912: Emlékbeszéd Huber Alfonz k. t. felett. *M. Tud. Akad. Emlékbeszédek* (15.) 9. 343–366.
- Képviselelőházi napló.* XIV. kötet. Budapest, 1898.
- Kralik, Richard 1913: *Österreichische Geschichte.* Wien.
- Krones, Franz 1879: *Handbuch der Geschichte Oesterreichs von der ältesten bis zur neuesten Zeit. Mit besonderer Rücksicht auf Länder-, Völkerkunde und Culturgeschichte I.* Berlin.
- [Kronprinz] 1888: Österreich–Ungarn und seine Allianzen. Offener Brief an S. M. Kaiser Franz Joseph I. von Julius Felix. In: Hamann, Brigitte (Hg.): *Kronprinz Rudolf. 'Majestät, ich warne Sie...' Geheime und private Schriften.* Wien–München, 1878, 191–227.
- Marczali Henrik 2000: *Emlékeim.* Budapest.
- Mayer, Franz Martin 1894: *Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie: der Jugend und dem Volke erzählt.* Wien.
- Mayer, Franz Martin 1909: *Geschichte Österreichs I–II.* Wien–Leipzig.
- Musil, Robert 1977: *A tulajdonságok nélküli ember.* Ford. Tandori Dezső. Budapest.
- Oberkofler, Gerhard – Goller, Peter (Hg.) 1995: *Alfons Huber Briefe. Ein Beitrag zur Geschichte der Innsbrucker Historischen Schule um Julius Ficker und Alfons Huber.* Wien.

- Pauler Gyula 1885: Geschichte Österreichs von Alfons Huber. (Recenzió) *Századok* (19.) 426–432.
- Popovici, Aurel C. 1906: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krise in Österreich-Ungarn.* Leipzig.
- Rezek, Antonín 1896: Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1894. (Recenzió.) *Český časopis historický* (2.) 45–46.
- Schwegler Albert 1904: *A bölcsélet története.* Ford. Mitrovics Gyula. Budapest.
- Szalay József – Baróti Lajos 1895–1898: *A magyar nemzet története.* Budapest.
- Zeißberg, Heinrich von 1886: Alfons Huber: Geschichte Österreichs I–II. (Recenzió). *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (7.) 336–340.

*Český časopis historický*, 1900.  
*Die Presse*, 1891.  
*Das Vaterland*, 1887.  
*Reichspost*, 1896.  
*Századok*, 1884, 1899, 1900.

## HIVATKOZOTT IRODALOM

- Beyen, Marnix 2013: Who is the Nation and What Does It Do? The Discursive Construction of the Nation in Belgian and Dutch National Histories of the Romantic Period. In: Dunthorne, Hugh – Wintle, Michael (eds): *The Historical Imagination in Nineteenth-Century Britain and the Low Countries.* Linden–Boston, 67–86.
- Bourdieu, Pierre 1985: Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai figyelő* (1.) 1. 7–22.
- Bourdieu, Pierre 2002: Les conditions sociales de la circulation internationale des idées. *Actes de recherche en sciences sociales* 145. 3–8.
- Bruckmüller, Ernst 1995: Österreichbegriff und Österreich-Bewusstsein in der Franzisko-Josephinischen Epoche. In: Plaschka, Richard G. – Stourzh, Gerald – Niederkorn, Jan Paul (Hg.): *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichsbegriffs.* Wien, 255–288.
- Bruckmüller, Ernst 2003: *The Austrian Nation: Cultural Consciousness and Socio-political Process.* Riverside (CA).
- Burján Mónika 2003: *A fordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1883 közt.* (Doktori disszertáció) Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Delisle, Jean 2003: L'histoire de la traduction: son importance en traductologie, son enseignement au moyen d'un didacticiel multimédia et multilingue. *Forum* (1.) 2. 1–16.
- Evans, R. J. W. 1991: Josephinism, 'Austrianness' and the Revolution of 1848. In: Robertson, Ritchie – Timms, Edward (eds): *The Austrian Enlightenment and Its Aftermath.* Cambridge, 145–160.
- Fellner, Fritz 2002: Alfons Huber – Werk und Wirken im Umfeld der zeitgenössischen Geschichtswissenschaft. In: Fellner, Fritz: *Geschichtsschreibung und nationale Identität.*

- tät. *Probleme und Leistungen der österreichischen Geschichtswissenschaft*. Wien–Köln–Weimar, 277–292.
- Fráter Jánosné 1972: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtudományi Bizottsága 1872–1949. *Akadémiák Értésítő* (79.) 7–8. 515–523.
- Geehr, Richard S. 2003: *The Aesthetics of Horror. The Life and Thought of Richard von Kralik*. Boston–Leiden.
- Haider, Markus Erwin 1998: *Im Streit um die österreichische Nation. Nationale Leitwörter in Österreich 1866–1938*. Wien.
- Hamann, Brigitte 1990: *Rudolf, a trónörökös és lázadó*. (Ford. R. Szilágyi Éva.) Budapest.
- Heer, Friedrich 1981: *Der Kampf um die österreichische Identität*. Wien–Köln–Graz.
- Horwath, Peter 1991: The Altar of the Fatherland. Wilhelm Friedrich von Meyern's Utopian Novel *Dya-Na-Sore*. In: Robertson, Ritchie – Timms, Edward (eds): *The Austrian Enlightenment and Its Aftermath*. Cambridge, 43–58.
- Judson, Pieter M. 2016: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, MA–London.
- Jurt, Joseph 2007: Traduction et transfert culturel. In: Lombez, Christine – Kulesa, Rotraud von (dir.): *De la traduction et des transferts culturels*. Paris, 93–111.
- Kienzl, Lisa 2014: *Nation, Identität und Antisemitismus. Der deutschsprachige Raum der Donaumonarchie 1866 bis 1914*. Graz.
- Kirchhoff, Jörg 2001: *Die deutschen in der Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Ihr Verhältniss zum Staat, zur deutschen Nation und ihr kollektives Selbstverständnis 1866/67–1918*. Berlin.
- Klaudy Kinga 2007: *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest.
- Kořalka, Jiří 1991: *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa. Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitliche Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in der böhmischen Ländern*. Wien.
- Lhotsky, Alphons 1954: *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*. Graz–Köln.
- Lhotsky, Alphons 1962: *Österreichische Historiographie*. Wien.
- Lhotsky, Alphons 1967: *Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts 1281–1358. Neubearbeitung der Geschichte Österreichs von Alfons Huber*. Wien.
- Mang, Gerhard 1953: *Alfons Huber*. (Doktori disszertáció) Universität Wien, Wien.
- McGrath, William J. 1974: *Dionysian Art and Populist Politics in Austria*. New Heaven–London.
- Nora, Pierre 1997: L'Histoire de France de Lavis. In: Nora, Pierre (dir.): *Les lieux de mémoire I*. Paris, 851–902.
- Oberkofler, Gerhard – Goller, Peter 1995: Einleitung. In: Oberkofler, Gerhard – Goller, Peter (Hg.): *Alfons Huber Briefe. Ein Beitrag zur Geschichte der Innsbrucker Historischen Schule um Julius Ficker und Alfons Huber*. Wien, 17–41.
- Robert, André 1933: *L'idée nationale Autrichienne et les guerres de Napoléon. Hormayr et le salon de Caroline Pichler*. Paris.
- Servant, Catherine 1998: *Critique et nation: la naissance de la critique dans les lettres tchèques*. (Doktori disszertáció) École des hautes études en sciences sociales, Paris.
- Somogyi Éva 1976: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig: az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez*. Budapest.

- Stourzh, Gerald 2011a: Der Umfang der österreichischen Geschichte. In: Stourzh, Gerald: *Der Umfang der österreichischen Geschichte. Ausgewählten Studien 1990–2010*. Köln–Graz–Wien, 11–36.
- Stourzh, Gerald 2011b: Die dualistischen Reichsstruktur. Österreichbegriff und Österreichbewusstsein. In: Stourzh, Gerald: *Der Umfang der österreichischen Geschichte. Ausgewählte Studien 1990–2010*. Köln–Graz–Wien, 105–124.
- Tarafás Imre 2020: Civilizáló gyarmat. A „civilizáció”, a „gyarmat” és a „barbár” a dualizmus kori magyar és birodalmi történeti összefoglalók diskurzusában. *Sic Itur ad Astra* (megjelenés előtt)
- Varga Bálint 2018: Birodalmi történetírás a nacionalizmus korában az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: Csibi Norbert – Schwarczwölfer Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmuskori Magyarországon*. Budapest, 37–54.
- Wertheimer Ede 1910: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora I*. Budapest.
- Whiteside, Andrew G. 1975: *The Socialism of Fools. Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan Germanism*. Berkeley–Los Angeles–London.
- Wilfling, Gertraud 2010: *Akademische Fachvereine am Beispiel des „Akademischen Historikerklubs” der Universität Innsbruck*. [https://webapp.uibk.ac.at/ojs2/index.php/historia\\_scribere/article/view/2273/1825](https://webapp.uibk.ac.at/ojs2/index.php/historia_scribere/article/view/2273/1825) – utolsó letöltés: 2020. április 17.